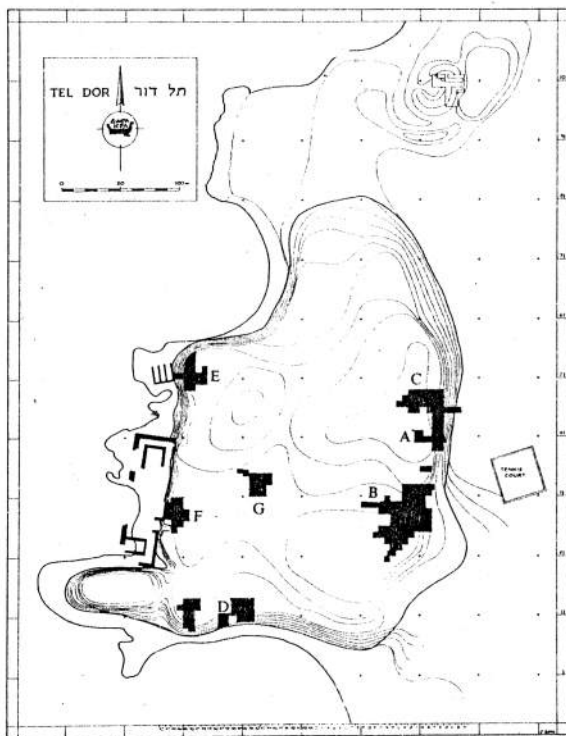

ביצורי דור והמעבר מתפיסת-ההגנה הישראלית-הסורית לתפיסה היוונית

אילן שרון

תל דור; תכנית של שטח-החפירה

היום. איילת גלבוע תארכה את הקיראמיקה מן הבתים הנוש-קים לחומה זו בשטח B וקבעה, שהם מן המאה ה' לפני סה"נ. זמן-מה לאחר-מכן נבנה ביצור חדש בדור. מערכת חדשה זו מורכבת מחומה של קדמות ונסגות, שקטעים ממנה עשויים אבנים, לרבות חיזוקי-גזית בפינות הקדמות, וקטעים אחרים עשויים לבנים. מחוץ לחומה נשפכה חלקלקה, אשר צופתה במעטה עבה של טיח וחומר לבנים. עם החומה הזאת נבנה בית-שער מטיפוס "ארכעה תאים", שאורכו 21 מ' ורוחבו 16 מ'. בית-שער זה מתייחד בבנייתו האיתנה. יסודותיו בנויים מגושי-סלע ענקיים, שהחללים ביניהם מולאו באבנים קטנות יותר. בניית-העל של השער צופתה באבני-גזית. מחוץ לשער העיר הוליכה אליו דרך, שעלתה במעלה התל מצפון, שם היה, כפי הנראה, שער חיצוני. נתגלו קטעים מן הקירות האיתנים

א. הביצורים בדור

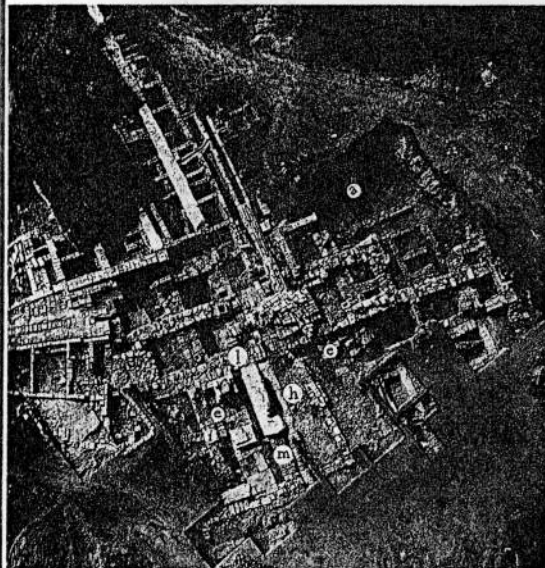
רצף ההתיישבות בדור, ריבוי שלביה ואופי השתמרוזן של השכבות למן תקופת-הברזל II ועד ראשית התקופה הרומית מאפשרים לנו להשתמש בדור בתור "מבחנה" ייחודית ללימוד תהליך ההלניזציה - שינוי האוריינטציה התרבותית ממזרח למערב - שחל בארץ-ישראל, ובעיקר באזור החוף. תהליך זה, שניצניו ניכרו עוד במאה ה' לפני סה"נ, הבשיל במאות ה'-הג'. לימוד התהליך הזה הוא המכנה המשותף לכמה מחקרים שעסק בהם צוות דור בשנים האחרונות.

תל דור מתנשא על שלוחת כורכר ומוקף ים משלושה עבריו. יר העתיקה היתה גדולה מממדי התל כיום. החפיר הותב בשטחים E ו-D העלו, כי הים נגס בתל מצדו הדרומי ומצדו המערבי, וייתכן, שכך היה המצב גם בפאתו הצפונית של האתר. לפיכך נשתמרו הביצורים שהקיפו את העיר הקדומה וק בצד המזרחי. חקרנו אותם בשני שטחים עיקריים: שטח A-C, שבו נשתמרו חומות העיר, ושטח B, שבו מדרון התל מתון במיוחד, ולכן הותקן בו שער העיר.

הביצור הראשון בדור, שהוא מתקופת-הברזל II, הוא חומת-לבנים, שנתגלתה בשטח C ו-B בשטח B. חומה זו קדומה, נוראה, מן השערים שנתגלו בשטח B. בתקופה זו היה שער העיר במקום אחר, אולי מעט מדרום לשערים המוכרים לנו

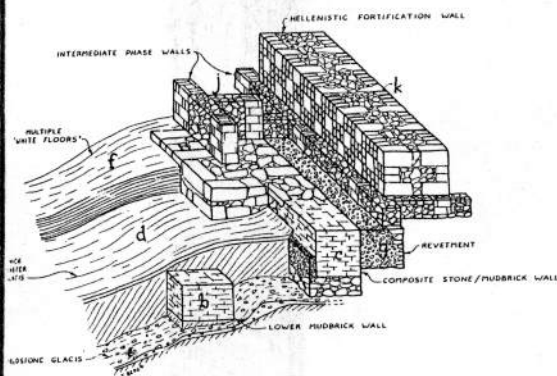
תל דור נחפר לראשונה עלידי ג'וזף גארסטאנג בשנים 1923-1924. החפירות החדשות החלו בשנת 1980 עלידי משלחת בראשותו של אפרים שטרן מטעם האוניברסיטה העברית בירושלים והחברה לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה, בשיתוף עם שש אוניברסיטאות בארצות-הברית ובקנאדה. סיכום ערכי למדי של תוצאות החפירות ראה: א' שטרן, "החפירות בתל דור - עיר-נמל כנענית-פיניקית בחוף הכרמל", קדמוניות, כ (תשמ"ח), עמ' 66-80. אני מודה לראש המשלחת על שהאיץ בי לפרסם את הממצאים שלא ראו אור עד כה.

הנזונים בהרחבה בפרקים המסכמים על הקיראמיקה של דור בתקופה ההלניסטית ובתקופה הרומית, הן כל-יבוא הן כלים מקומיים, שנכתבו בידי רנטה רונטל וברכה וילברשטיין מצוות החופרים בתוך הדין וחשבון הסופי על החפירות בשטחים A-ג, העומד להתפרסם בסדרת "קדם" של המכון לארכיאולוגיה והחברה לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה. וראה גם: א' שטרן, "לראשיתו של היישוב היווני בתל דור", ארץ-ישראל, יח, ירושלים תשמ"ה, עמ' 419-477; I. Sharon, "Phoenician and Greek Ashlar Construction Techniques at Tell Dor", BASOR, 267 (1987), pp. 21-42; R. Rosenthal-Heginbottom, "Greek Classical Lamps and Their Imitations in the Eastern Mediterranean", Praktika, III (1983), pp. 297-303.

תל דור; תצלום-אוויר של שטח B

e. שער ארבעת התאים וקירות השער החיצון i. שער שני התאים וקירות השער החיצון h. ריצוף הרחוב המוליך אל שער שני התאים m-k. השער ההלניסטי והתפנית בחומה מדרום לו

תל דור; חתך סכימאטי במערכת-הביצורים בשטח C1

b. חומת-הלבים התחתונה c. חומת הקדמות והנסגות d, f. שתי החלקלקות הנושקות לחומת הקדמות והנסגות j. "שלב הביניים" הפרסי/ההלניסטי k. החומה ההלניסטית

פרסי. כבר הושלם עיבוד הממצאים בשטח C1 מן השלבים הנושקים לשלב זה של הביצור, הכולל שפע רב של קיראמיקה אטית ויוונית מזרחית ומטבעות מספר⁶, שלפיהם ניתן לייחס את סוף השימוש במערכת-ביצורים זו בוודאות רבה לפרק

⁶ הקיראמיקה האטית נבדקה בידי רון מרקזה, המטבעות וודו עלידי יעקב משורר, והגרות טופלו בידי רנטה רוזנטל. עיריית סרגוסטי והמחבר רימו ועיבדו את שפע התאריכים באופן סטטיסטי.

שהקיפו את הרחוב הזה, אלא שעדיין אינם מצטרפים לכדי תכנית שלימה.³

הקיראמיקה מתוך המילויים שמתחת לשער היא מעורבת למדי, אך לדעת איילת גלבוע אין בה בהכרח טיפוסים המאוחזרים משלהי המאה ה' או מראשית המאה ה'. הדעת נותנת, כי הביצור הזה נבנה מיד לאחר שחומת-הלבים יצאה מכלל שימוש. על הרצפות המאוחרות ביותר הנושקות לביצור הזה נמצאה קיראמיקה האופיינית לשלהי המאה ה', ובתוכה גם כמה שברים של כלים יווניים.⁴ הנתונים האלה ושיקולים היסטוריים נוספים הביאו את מנהל החפירה להנחה, כי הביצור הזה נבנה על-ידי עומרי או אחאב ונהרס על-ידי תגלת-פלאסר הג' במסעו נגד ממלכת ישראל וערי החוף בשנת 732 לפני סה"נ.⁵

המקום היחיד שבו נמצאו עדויות להרס אלים של מערכת-ביצורים זו הוא איזור בית-השער עצמו. דומה, שחומת הקדמות והנסגות נשארה על תלה גם כאשר עברה דור לידים אשוריות, שכן הוסיפה לשמש תקופה ארוכה, תוך שינויים מסוימים. בשטח C1 נשפכה בתקופה זו חלקלקה חדשה כנגד החומה, וייתכן, שגם את עיבוי החומה בקיר-תמך של אבני גויל בצדה הפנימי יש לייחס לשלב זה. בשטח B, לעומת זאת, יצא שער ארבעת התאים מכלל שימוש בשלהי המאה ה', ולאחר תקופה קצרה של פער נבנה במקומו שער חדש. בשער זה יש שני תאים בלבד, אחד מכל צד של מעבר השער, ולכן הוא קצר מן השער הקדום, אף-כי רחב יותר. אורכו 30 מ' ורוחבו 8 מ'. בוני השער נאלצו לפרק חלק מן החומה הקדומה משני צדדיו של שער ארבעת התאים כדי להכניס את השער בעל שני התאים ולשלב בביצור הקיים. מחוץ לבית-השער נחשפה רחבה מרוצפת באבני-גויל, המתמשכת לכיוון צפון-מזרח. מדרום לרחבה יש קיר עבה, הנושק לבית-השער עצמו. מסתבר אפוא, שגם לפני השער הזה היה שער קדמי, אלא שעדיין לא נחשף.

החומר הקיראמי המקומי והיווני, הן מן הרצפות הקדומות ביותר הנושקות לשער הזה הן מן השלבים הקדומים של החלקלקה הנושקים לחומה בשטח C, הוא מן המאה ה', אלא שמערכת-ביצורים זו הוסיפה לשמש את העיר גם במשך רוב התקופה הפרסית. בתקופה זו נבנה בית-מגורים לפנים מן התא הדרומי של בית-השער. מעבר השער עצמו והרחבה המרוצפת היו בשימוש באופן רצוף, והממצא מעל לרצפות אלו הוא כולו

³ וראה גם: א' שטרן, "חומות דור", ארץ-ישראל, יט, ירושלים תשמ"ז, עמ' 159-153.

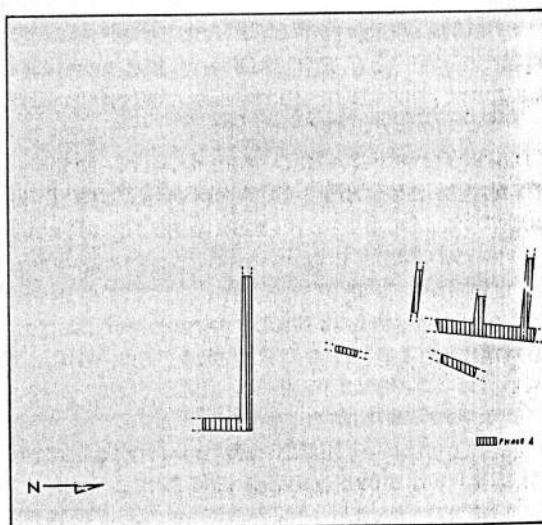
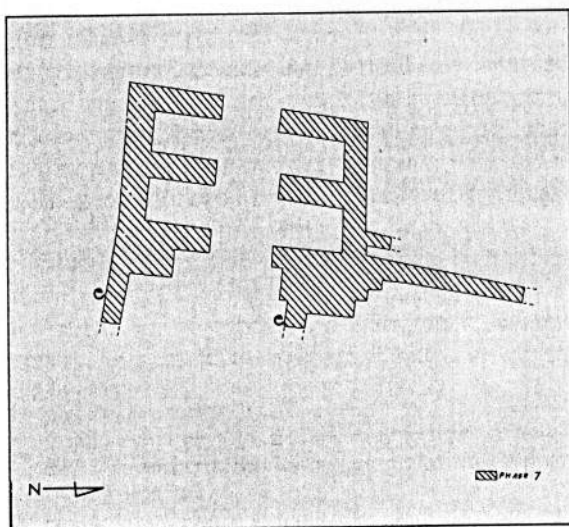
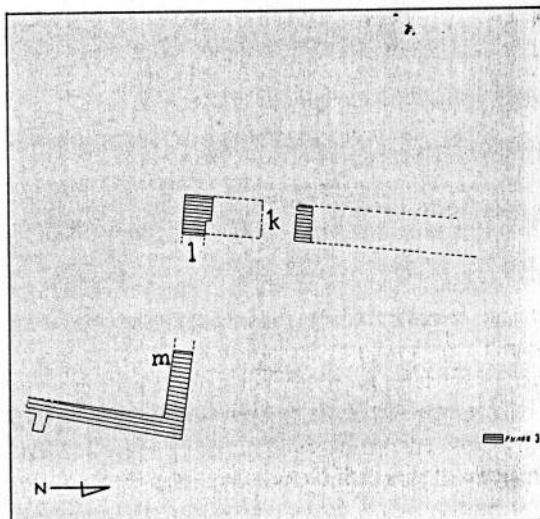
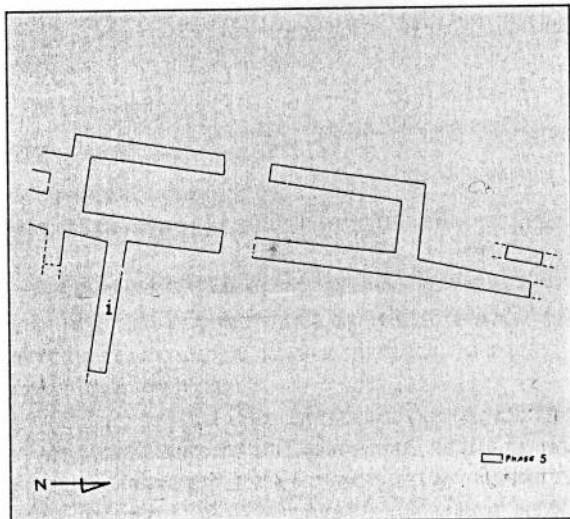
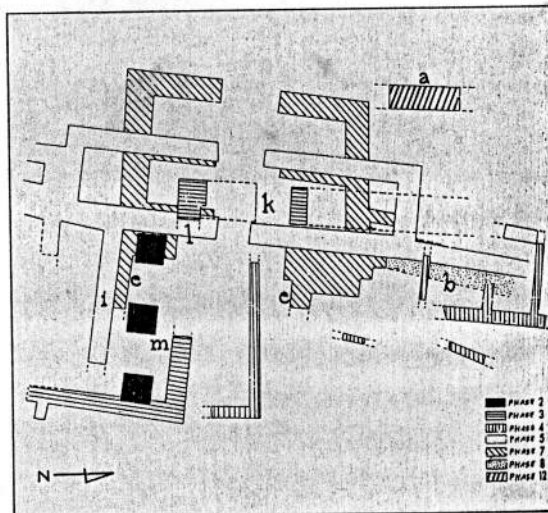
⁴ מסרנו את תצלומי הכלים לג'וזף בורדמן מאוניברסיטת אוקספורד, לג'וזף קולדסטרים מאוניברסיטת לונדון, לויליאם קולסון, מנהל בית-הספר האמריקני באתונה, וכן לג'וזף ולדבאום, ששהתה אותה עת בבית-הספר על-שם אולברייט בירושלים. כולם ייחסו את סגנון הכלים לתקופה הגיאומטרית המאוחרת, כלומר, המחצית השנייה של המאה ה' לפני סה"נ.

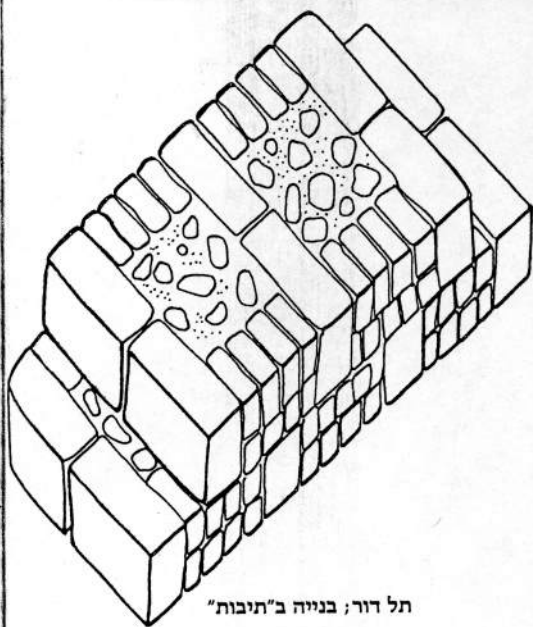
⁵ וראה: שטרן (לעיל, הערה 1), עמ' 79-81.

תל דור; תכנית השערים המופיעים בתצלום-האוויר.
 מימין – השכבות כפי שנתגלו; מימין באמצע – החומה ההלניסטית
 עד השער (k) והתפנית בחומה; מימין למטה – שרידים השויכים
 ל"שלב הביניים" הפרסי/ההלניסטי; משמאל באמצע – שער שני
 התאים וקיר המוליך לעבר השער החיצון (i); משמאל למטה – שער
 ארבעת התאים והקירות המוליכים אל השער החיצון (e)

הזמן שבין שנת 410 לשנת 375 לפני סה"נ. לדעת שטרן עולה
 תאריך זה בקנה אחד עם תקופת המרידות החוזרות ונשנות של
 הערים הפיניקיות בשנים 400–380 לפני סה"נ.
 בתחילת המאה ה' נפסק, כאמור, השימוש בחומת הקדמות
 והנסגות, שהגנה על העיר במשך קרוב ל-500 שנה! כן נפסק

7 ראה: שטרן (לעיל, הערה 1), עמ' 80.

תל דור; בנייה ב"תיבות"

השימוש בשער בעל שני התאים. בשכבה שנבנתה עתה היתה העיר מעט רחבה יותר, ואפשר להבחין במבני-מגורים מעל לחומת העיר ולרחבת השער. לעיר של המאה ה' לא היתה חומה איתנה. במקומה נבנו עתה הבתים הקיצוניים של העיר, והקירות הפונים אל מחוץ לעיר היו משולבים זה בזה ומעט עבים מן הממוצע. "ביצור" זה הספיק כדי להגן על התושבים מפני שורדי דרכים, אך לא היה בו כדי לעמוד מול צבא שהיה מצויד במכונות-מזור. ראוי לציין, שעד היום לא מצאנו עדות ברורה להרס העיר בשלהי המאה ה' לפני סה"נ או בראשית המאה ה', ולא ברור לנו מדוע רצו התושבים להחליף את הביצורים האיתנים מתקופת-הברזל בקיר דק מן הסוג הזה. ייתכן, ששינוי זה נכפה עליהם בצו השלטון הפרסי המרכזי, שביקש למנוע מערי החוף לאיים שוב על שלימות האימפריה. כיבוש ארץ-ישראל בידי אלכסנדר מוקדון היה מאורע שלא הטביע רישום כלשהו על דור. יש מקום לשער, שדור נכנעה ללא קרב, כמו רוב ערי ארץ-ישראל. מכל-מקום, שכבת המאה ה' – או "שכבת-הביניים הפרסית-ההלניסטית" כפי שאנו מכנים אותה – הוסיפה לשמש עד ראשית המאה ה' לפני סה"נ ללא שינוי, פרט להרמת רצפות או להזזת מחיצות בתוך הבתים. ניתוח כלל הממצאים העשויים לסייע בתארוך – כגון קיראמיקה אטית, מטבעות, נרות וידיות רודיות – מעלה, ששלב זה התקיים מראשית המאה ה' עד שנת 275 לפני סה"נ.

ברבע השני של המאה ה' לפני סה"נ שוב נבנה ביצור איתן בדור. ביצור זה כלל חומה עבה של אבני-גזית. שולבו בה מגדלים מלבניים ושער, שנבנה מעט מצפון לשערים מתקופת-הברזל ומן התקופה הפרסית.

שיטת-הבנייה של החומה משמעותית לענייננו: ביסודות החומה עשויים פניה אבני-גזית קטנות יחסית, שהונחו בשיטת ראשים. כל מטר, בערך, הונחו שתי אבני-גזית אדירות, האחת בפן זה של החומה והאחרת בפן השני, ובאמצע החומה נפגשו. "יתדות" אלו מכונות בפי ויטרוביוס בשם "דיאטון". כל שני זוגות דיאטונים ואבני-גזית שבשני פני הקיר יוצרים מעין מסגרת, או תיבה, של אבני-גזית, שלתוכה נשפך מילוי של אבנים קטנות ועפר. בנדבך הבא הוסטו הדיאטונים מעט, במגמה לשוות יתר יציבות למילוי אבני-גזית וליצור מראה נעים לעין. שיטת-בנייה זו קרויה "בנייה בתיבות" (compartment building). בבניית-העל של החומה אנו מוצאים טכניקה נוספת: בניית ראשים באבני-גזית גדולות.

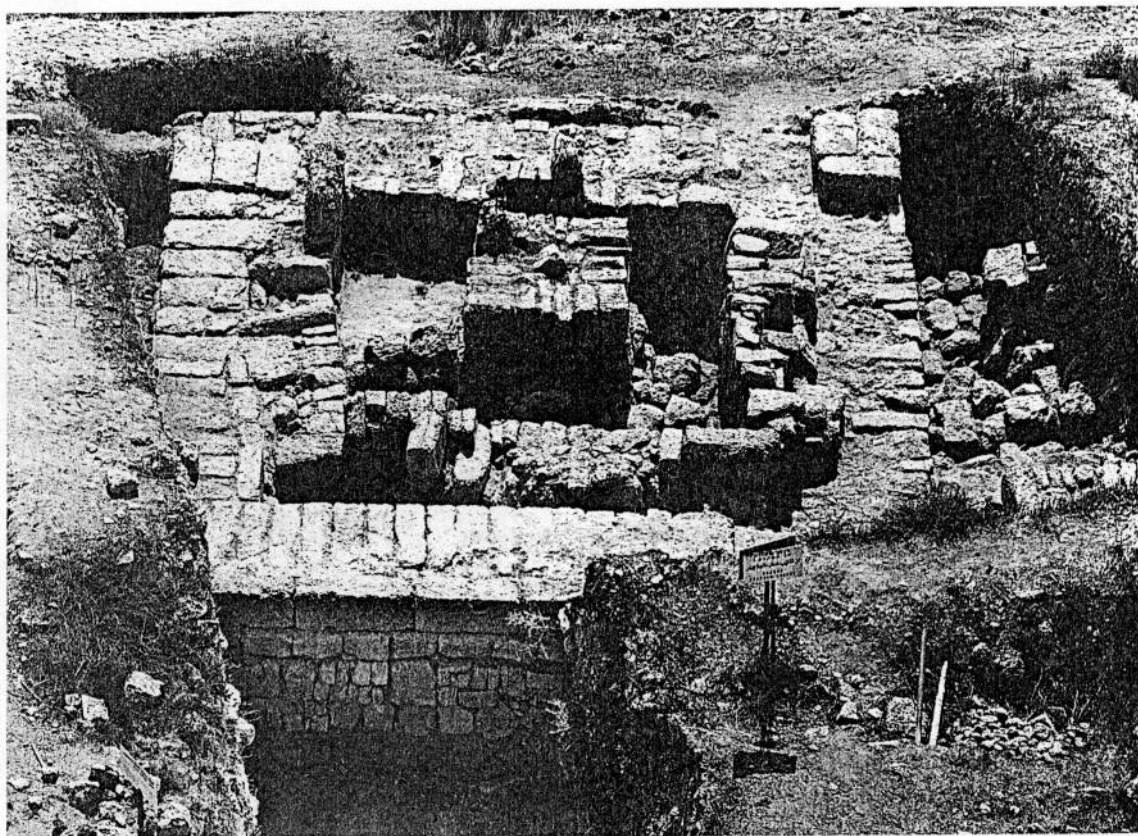
בשטחים A ו-C קבועים שני מגדלים מלבניים בחומה. אורך המגדל האחר 11 מ' ורוחבו 10 מ'; אורך המגדל האחר 9.5 מ' ורוחבו 9 מ'. במגדל שבשטח A יש אומנה מרכזית, שתמכה בתקרתו. ייתכן, כי הגישה לראש המגדל היתה דרך מערכת של מדרגות מעץ.

⁸ גם הקיראמיקה המקומית – שנבדקה, כאמור, עלידי ברכה זילברשטיין – מצביעה על תאריך קרוב (250 לפני סה"נ). תאריכים אלה חלו בימי שלטונו של תלמי פילאדלפוס הב'.

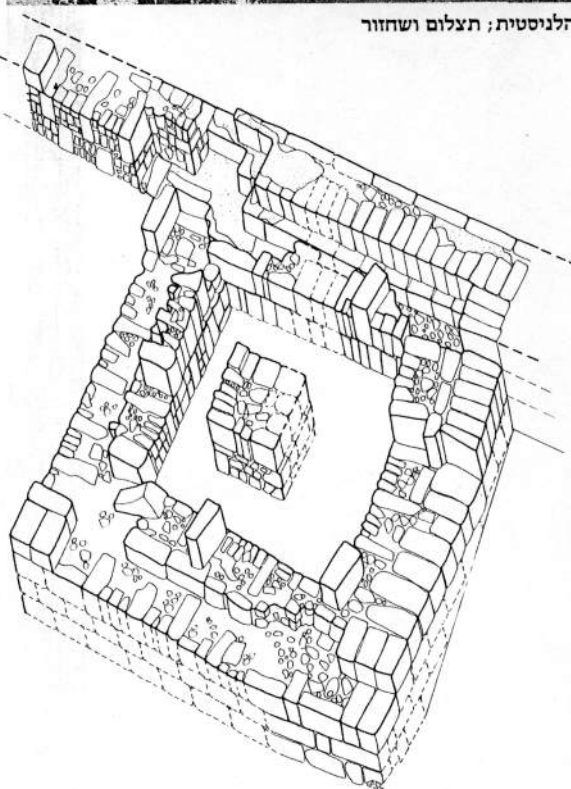
⁹ ראה: De Architectura, II: 7: 8.

שער העיר היה פתח פשוט בחומה. תחילה היתה עובדה מוזרה בעינינו, ובשנים הראשונות לחפירה השתדלנו לשחזר מגדלים משני צדדיו, אך הרחבת החפירה צפונה ודרומה העלתה, שלא היו שם מגדלים כאלה. בעיה נוספת היתה שהחומה שהמשיכה למרחק קצר מדרום לשער נעלמה לפתע ובתקופה הרומית נכנס האקוודוקט אל העיר בנקודה זו. תחילה הנחנו, כי לשם כך פורק קטע מן החומה ההלניסטית, אך המשך החומה לא נתגלה גם עם הרחבת החפירה דרומה. ג'וזף בן אדריכל החפירה בשנים ההן, העלה את ההשערה, כי "היעל מות" החומה מדרום לשער אינה תוצאה של הפרעה מאוחרת אלא פרי תפנית של החומה מזורחה, מתחת לתוואי האקוודוקט הרומי. משלא עלה בידנו לאתר את החומה על-ידי הרחבת החפירה דרומה, החלטנו לבדוק את ההשערה הזאת על-ידי פתיחת עוד ריבוע לכיוון מזרח. ואכן, בריבוע זה נתגלה קו עבה, שכיוונו ממזרח למערב. הקיר מופרע על-ידי יסודות האקוודוקט, ולא נותר ממנו אלא נהבך-יסוד, שאינו ניתן לתארוך ישיר. ואולם, שיטת-הבנייה ב"תיבות" מעידה, שאכן לפנינו המשכה של החומה ההלניסטית.

מערכת-ביצורים זו נבנתה, כאמור, בתחילת המאה ה' לפני סה"נ, בתקופת השלטון התלמי, מכל-מקום, בתקופת המלחמות הסוריות, כאשר נאבקו התלמיים והסלבקים על השליטה בארץ-ישראל, כבר היתה חומה זו קיימת, שכן פוליביוס שתיאר את המלחמות האלו, מציין, שדור היתה "מבצר קשה לכיבוש". יוסף בן מתתיהו משתמש אף הוא בביטוי זה בתאח את המצור שהטיל אנטיוכוס ה' על דור, שבו השתתף חיל-עז יחודאי ששלח שמעון החשמונאי. השאלה עד מתי התקיים ביצור זה היא סבוכה, שכן סוף התקופה ההלניסטית ותחילת התקופה הרומית אינם משתקפים היטב בשטחים שחפרנו עד כה. אזכורים היסטוריים וממצאים מעטים מעידים, כי העיר היתה קיימת בתקופה זו, אף שהחלה לרדת מגדולתה. מרבית

תל דור; מגדל בחומה ההלניסטית; תצלום ושחזור

של יוסף בן מתתיהו ידוע לנו, שבין שלהי המאה ה'ב' לפני סה"נ וימן המחצית הראשונה של המאה ה'א' לסה"נ עברה דור מיד ליד פעמים מספר. זאת ועוד, בתקופה זו איבדה דור את הנכורה כנמל המרכזי של השרון לטובת קיסריה, שבה בנה הורדוס נמל מלאכותי גדול כ-15 ק"מ בלבד מדרום לדור. מכלי מקום, הנתונים הארכיאולוגיים מעידים, כי הביצור ההלניסטי עדיין שימש בתחילת התקופה הרומית.

ג. הקבלות ומקורות למערכות-הביצור ברור

מן הדיון עד כה עולה, שאם נתעלם מן השכבות שבהן הביצור עדיין לא נחפר היטב או אין להן מערכת-ביצורים מאסיבית, אנתנו מכירים בפירוט שתי מערכות-ביצור עיקריות, מהן אחת בעלת שני שלבים:

1. חומת קדמות ונסגות, ששולבו בה: (א) שער בן ארבעה תאים; (ב) שער בן שני תאים.
2. חומת גזית, הבנויה מ"תיבות" או בשיטת ראשים, ובה מגדלים מלבניים, שער פשוט ותפנית בחומה מדרום לשער. חומות קדמות ונסגות ובהן שערים מטיפוס ארבעה תאים או מטיפוס שני תאים מוכרות לנו היטב בארץ-ישראל ובסוריה של תקופת-הברזל II, ויש להן מסורת מקומית ארוכה. הדוגמה המולטת ביותר היא זו של מגידו, שבה יש מערכת-ביצורים

המורכבת מחומות קדמות ונסגות ששולבו בה בזה אחר זה שלשה שערים שונים: מטיפוס שישה תאים (שלא נמצא עד כה בדור), מטיפוס ארבעה תאים ומטיפוס שני תאים.

לפני שנים רבות הציג יגאל ידין דגם של התפתחות שערי העיר בארץ-ישראל. טענתו היתה, כי בימי שלמה (המאה ה' לפני סה"נ) היה הביצור מורכב משערי שישה תאים וחומות-סוגרים; בימי אחאב (המאה ה"ט) הוחלפו ביצורים אלה בחרמות מלאות (קדמות ונסגות) ושערים בני ארבעה תאים; ובמאות הח'-הז' נבנו שערים בני שני תאים או פתחים פשוטים. התפתחות המחקר העלתה, שאי-אפשר להציג הכללה כה פשוטה, שכן בבאר-שבע, למשל, החומה המאוחרת היא חומת-הסוגרים, ואילו החומה הקדומה היא חומת קדמות ונסגות, ובשתי החומות – כלומר, למן המאה ה' לפני סה"נ ועד שלהי המאה הח' – משולבים שערים בני ארבעה תאים. היום דעות החוקרים חלוקות: אחדים מהם שוללים את הדגם של ידין מכול וכול ואינם מוצאים שום חוקיות כרונולוגית בטיפוס השערים והחומות, ואילו אחרים מקבלים את הדגם בשינויים מסוימים או מבקשים למצוא חוקיות מסוג אחר לשינויים בביצורים במרוצת הדורות.¹⁰

פרט נוסף שראוי להזכירו כאן הוא חשיבותו של השער החיצוני כחלק בלתי-נפרד ממכלול ההגנה על העיר. התל הראשון שנתגלה בו שער חיצון היה מגידו, ולימים נתגלה שער מסוג זה גם בלכיש. מאז שנות השישים נתגלו שערים חיצוניים גם בבאר-שבע, בגזר ובתל בטש. נוסף על הטיפולוגיה הרגילה של שערים בני שישה, ארבעה או שני תאים היו ידועים כמה שערים "אנומאליים", כגון השער בדרך, השער בתל פארעה, השער במצפה וכמה קטעים אדריכליים בירושלים שזוהו כבתי-שער. ג'פרי זורן, המפרסם מחדש את החפירות שנערכו במצפה בשנות השלושים, טוען, כי השער שם הוא, למעשה, שער חיצון. לפי הפרסומים האחרונים כך המצב גם בדרך. באתרים אחרים – תל מקנה ואשדוד – עדיין לא נחפר האזור שלפני בתי-השער. האתר היחיד שנחפר בו שער ונתברר בוודאות שאין לו שער חיצון הוא, למעשה, שער ששת התאים בחצור.

במערכת-הביצורים ההלניסטית בדור מופיעים כמה יסודות שהם זרים למסורת-הביצור המקומית. מגדלים, בין מרובעים ובין עגולים, הם חידוש של התקופה ההלניסטית בארץ-ישראל. אמת, גם בשרידים מתקופת-הברזל ניתן למצוא פה ושם מגדל. דוגמה בולטת היא מגדל שנמצא ליד מצודת העיר בשכבה V בחצור. ואולם, שימוש עקבי במגדלים המוצבים במרחקים קבועים בחומת העיר לא הופיע בארץ-ישראל לפני המאה הג' לפני סה"נ. ההקבלות הבולטות למגדלים בדור הן אלו של שומרון ושל עכו. מעט לאחר-מכן – במאה הב' לפני סה"נ – הופיעו מגדלים בירושלים. ביצורי הורדוס מן המאה

¹⁰ וראה, דרך משל: א' שטרן, "חצור, דור ומגידו בימי אחאב ואשור", ארץ-ישראל, כ, ירושלים תשמ"ט, עמ' 213-248 (ושם ספרות נוספת).

א. שער בן שישה תאים

ב. שער בן ארבעה תאים

ג. שער בן שני תאים

טיפוסים שערים וישראלים במגידו

הא' לפני סה"נ בקיסריה, בשומרון ובירושלים כוללים מגדלים. החוקרים כבר ציינו, שמקורם של המגדלים האלה הוא ביוון ובאסיה הקטנה, שם הופיעו מגדלים באופן שיגרתי בביצורים שנבנו בשלהי המאה ה' לפני סה"נ, ובעיקר במאה הדר'. במקום אחר העליתי את הטענה, שגם טכניקת "הבנייה בתיבות" מקורה ביוון. ההקבלה היחידה בארץ שמצאתי

¹¹ ראה: שרון (לעיל, הערה 2).

1. שערים קדומים

(א) שערים "בין חומתיים". שני קצות החומה אינם נפגשים, ונוצר אפוא מעין מסדרון, שהוא מקביל לקו החומות באיזור החפיפה. השער עצמו נמצא בקצהו הפנימי של המסדרון. דוגמה טובה אפשר למצוא בשער בסטימפלוס שבארקאדיה. (ב) שער-מסדרון. העקרון דומה לזה של השער "בין חומתיים", אלא שנבנה מסדרון בניצב לקיר-הביצורים. בפרוארנה שבתסאליה המסדרון מפותח במיוחד. ברוב המקרים המסדרון הזה הוא קצר יחסית וישר.

(ג) שער שמצדו האחד יש בחן או תפנית בחומה. דוגמה טובה אפשר למצוא בפריינה שבאסיה הקטנה. שערים מן הטיפוס הזה כבר הופיעו בתקופה הגיאומטרית – כמו, למשל, בקמיקנה העתיקה – והם רווחו עד ראשית התקופה ההלניסטית. שית. השער בדור הוא אפוא אחד המאחרים שבשערים מטיפוס זה.

2. שערים מאוחרים

(א) בשנת 450 לפני סה"נ, בערך, הופיע שער-החצר, שניתן לראות בו שער-מסדרון מורחב. לחלופין ניתן לטעון, שמקורו בשער המבוסס על תפנית בחומה, והחצר נוצרה אפוא משתי תפניות בחומה משני צדי הפתח.

(ב) בהמשך ההתפתחות הופיעו מגדלים בקצה החיצוני של החצר, וביניהם שער קדמי. החצר היתה סגורה לגמרי בין שתי מערכות-שערים. דוגמה טובה היא שער דיפילון באתונה, שנבנה במקום שער-מסדרון קדום. השער הקדמי בדיפילון הוא תוספת מאוחרת.

(ג) המגדלים והשער הקדמי הפכו גדולים מאוד, ואילו החצר והשער האחורי היו יסוד משני. כך הדבר, למשל, בשערי תבי.

(ד) סופו של קיר-התפתחות זה היה במאה ה'א' לפני סה"נ: נעלמו לחלוטין החצר והשער האחורי, והשער לא היה אלא פתח בין שני מגדלים. את השער ההלניסטי בצורה זו אפשר למצוא בארץ בשערים שבנה הורדוס בשומרון ובקיסריה, ואף בשערים מן התקופה הרומית, כמו, למשל, השער הרומי שמתחת לשער שכם בירושלים והשער בטבריה.

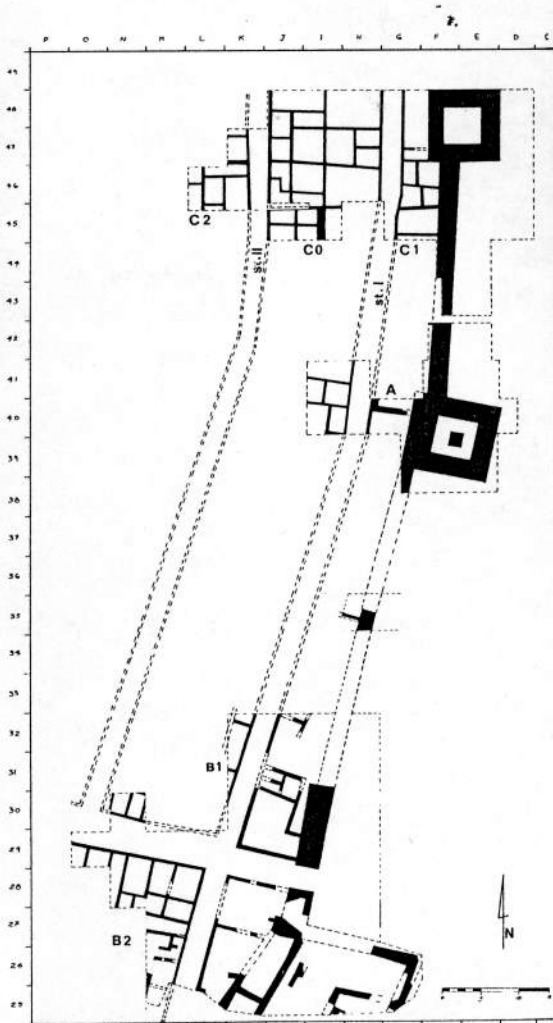
ג. השינוי בתפיסת-ההגנה וסיבותיה

ראינו, שבין המאה ה'ה' לפני סה"נ ובין המאה ה'ג' חל שינוי במגמות הבנייה של ביצורים, הן בדור הן בארץ-ישראל בכלל. המסורת הישראלית-הסורית המקומית נזנחה לטובת אדריכלות שתקדימים לה אפשר למצוא ביוון ובאסיה הקטנה. בחלק משיטות-הבנייה, לעומת זה, שולבו טכניקות מיוון עם טכניקות מקומיות. לפיכך השינוי איננו תוצאה של קולוניזציה ישירה על-ידי השלטון הזר, אלא ביטוי לשינוי בתפיסה המקומית של האדריכלות, לפחות באשר לאדריכלות הצבאית.

מהו אפוא השינוי בתפיסה? האם במסגרת עקרון אחד ניתן להכליל את הטיפוסים השונים של שערים "ישראלים-סוריים" ולהעמיד את העקרון הזה לעומת עקרון אחר, הכולל את סוגי

לחומה הבנויה בשיטה זו היא המצודה בשומרון. לבנייה נשיטת ראשים, לעומת זה, המופיעה אף היא בשומרון ההלניסטית, כמו בעכו, אין הקבלות רבות ביוון, והדעת נותנת, כי מקורה בטכניקות-בנייה פניקיות מתקופת-הברזל ומן התקופה הפרסית. אם סברות אלו אכן נכונות, יש בביצורים מראשית התקופה ההלניסטית בארץ-ישראל שילוב של טכניקות יווניות ושל מסורות מקומיות.

גם השער בדור – שער פשוט ולידו עיקול בחומה – הוא זר למסורת השערים הישראלים שהוזכרו עד כה. ניתנה האמת להיאמר, בארץ-ישראל עדיין לא נתגלו שערים הלניסטיים לפני תקופת הורדוס. כדי למצוא את התקדימים לשער בדור עלינו אפוא להרחיק ליוון ולעמוד על התפתחות השערים שם. מקובל לחלק את שערי העיר ביוון לטיפוסים מספר:

תל דור; הביצורים ההלניסטיים; בתחתית התכנית – השער

א. שער "בין חומותיים"

ב. שער-מסדרון

ג. שער עם תפנית בחומה

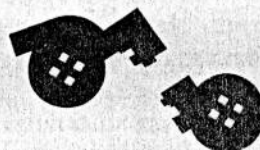
ד. שער-חצר

ה. שער-חצר בעל שער קדמי

ו. שער קדמי בעל חצר "מנוונת"

ז. שער בין שני מגדלים

טיפוסי שערים ביוון

וראה על כך לעיל, מאמרו של ישראל שצמן.